

TERMINOLOGIYA NAZARIYASIDA KOGNITIV TILSHUNOSLIK YO‘NALISHI

Sadoqat Alimbayevna Abdirazzakova

Chet tillar kafedrası o‘qituvchisi, TATU.

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada terminologiya doirasida faol foydalanilayotgan kognitiv yo‘nalish MMT (maxsus maqsadlarga yo‘naltirilgan til) bo‘linmalarining paydo bo‘lishi va faoliyatining xususiyatlarini tavsiflashga doir ma‘lumotlar berilgan. Ilmiy bilim va tafakkurda atamalarning rolini uyg‘un ravishda hisobga olish terminologiyani chuqurroq tushunish imkoniyatini beradi, muayyan sohalar bo‘yicha mutaxassislar tomonidan atamalarni o‘rganish jarayonini, shu bilan birga kasbiy muloqot jarayonini sezilarli darajada osonlashtiradi.

***Kalit so‘zlar:** kognitiv yo‘nalish, terminologiya, kompleks yondashuv, muayyan bilim, qiyosiy diaxronik tahlili, terminologik nominatsiyasi.*

ABSTRACT

This article provides information on the emergence and description of the characteristics of the activity of the units of the cognitive direction MMT (language for special purposes), which is actively used in the framework of terminology. A harmonious consideration of the role of terms in scientific knowledge and thinking provides an opportunity for a deeper understanding of terminology, the process of learning terms by experts in certain fields, and at the same time, the process of professional communication, is significantly easier.

***Key words:** cognitive direction, terminology, complex approach, specific knowledge, comparative diachronic analysis, terminological nomination.*

KIRISH

Terminologiyaning lingvokognitiv tadqiqi tushuncha va nutq shakllanishining "aqliy" asoslarini hisobga olish terminologiyani o‘rganishda fundamental ahamiyatga ega degan g‘oyaga asoslanadi, chunki tilning kognitiv tavsifi so‘zni, xususan, atamani shakllantirish davri ortidagi butun fikrlash jarayonining aksidir. Shuning uchun ham, atama ma‘lum bir ilmiy sohadagi ma‘lum eksperimental yutuqlarning kesimi, natijalar to‘plamidir; atama ortida har qanday fan sohasining bir nechta vakillarining nazariy va amaliy faoliyatining muayyan natijasi turibdi.

Shuning uchun atamalarning kognitiv jarayonlarini ko‘rib chiqish asosida o‘rganish bir qator terminologik muammolarni hal qilishda, muayyan terminologiyani maqsadli, mazmunli o‘rganish va uni bo‘ljak mutaxassislarga o‘rgatishda global

istiqbollarni ochadi. Bunday kompleks yondashuv tushunish jarayoniga hissa qo'shadigan bir qator fanlardan bilimlarni jalb qilishni o'z ichiga oladi.

Bugungi kunda atamalarni lingvokognitiv o'rganish turli sohalarda amalga oshirilishi[1.], bir qator didaktik vazifalarni muvaffaqiyatli hal qiladi. Terminologiya - bilimlarni egallash va to'plash, bu bilimlarni avlodan-avlodga o'tkazish, muayyan sohalarda haqidagi g'oyalarimizni rivojlantirish jarayonining aks etishi; hatto atamalarning ma'nolaridagi o'zgarishlarni anglash jarayoni bilan bog'liq holda ko'rib chiqiladi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Ilmiy bilimlarning rivojlanishi konseptual paradigmalarni ishlab chiqish orqali amalga oshiriladi, ularning har bir o'zgarishi terminologiyaning rasmiy va mazmuniy atamalarida o'z aksini topadi. Muayyan bilim sohasining terminologik apparatidagi o'zgarishlarni tahlil qilish asosida nazariy fikr harakatining xususiyatlari va qonuniyatlari, ma'lum bir davrda uning rivojlanish jarayoni haqida yetarlicha aniq tasavvurga ega bo'lish mumkin. Demak, mutaxassis tomonidan atama yaratish, aslida, tadqiqotchilar o'sha paytda bo'lgan ushbu fanning rivojlanishidagi holatini belgilaydi.

Yuqorida aytilganlarni hisobga olgan holda, bir qator terminologik muammolarni hal qilish uchun ma'lum bir soha terminologiyasini mukammal bilishning o'zi yetarli emas, hech bo'lmaganda ma'lum darajada mavzuning mazmuniga ega bo'lish kerakligi aniq, maxsus qo'llanmalarni o'rganish va ushbu sohadagi mutaxassislar bilan muloqot qilish kerak. Va shunga o'xshash muhim omillardan biri - "terminologiyada tarixiy sodir bo'lgan, ma'lum bir fan yoki sanoatni insonning bilish jarayonini aks ettiruvchi jarayonlar va o'zgarishlar" ga chuqur kirib borish zarur. [2]

Ushbu yondashuvni amalga oshirish uchun lug'atlar (ayniqsa, terminologik) juda muhim rol o'ynaydi. ba'zi tarixiy davrlar uchun lug'at kontseptual paradigmalarining rivojlanish darajasini qayta qurish imkonini beradigan yagona yoki asosiy matn yodgorligidir.

Va nihoyat, turli davrlarning bir tilga oid terminologiyalarini yagona chuqur kontseptual tizimning variantlari sifatida ko'rib chiqish juda muhim va kelajakda - kontseptsiya tizimlarining rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlarini aniqlashga imkon beradigan semantik sohalarning qiyosiy diaxronik tahlili, boshqa til muhitida va lingvistik muhitdan qat'i nazar, inson tafakkuriga xos bo'lgan va ob'ektiv hayot sharoitlari va inson tafakkurining xususiyatlari bilan belgilanadigan tushunchalar tizimining rivojlanishining universal xususiyatlaridir

Terminlarni tarjima qilishda kognitiv jihatning ahamiyati beqiyosligini unutmaslik kerak. Biz ko‘pincha xorijiy tildan o‘zlashtirilgan o‘zbekcha atama bizga aniq tushunchani bermasligiga duch kelamiz (masalan, modem - modem). Ba‘zan tarjima hatto atamani to‘g‘ri tushunishdan ham uzoqlashtiradi. Shunga qaramay, kognitiv nuqtai nazardan muvaffaqiyatli tarjimalarga misollar mavjud (masalan, desktop (computer) - ish stoli kompyuteri, floppi disk - egiluvchan magnit disk bo‘lib, unda floppi so‘zining tushuntirish ma‘nosi bilan bog‘liq metafora mavjud. yumshoqlik va moslashuvchanlik kabi sifatlarni ifodalovchi umumiy adabiy til birligi sifatida ta‘riflanadi).

Shunday qilib, terminologiyani o‘rganishda atamalarni tushunishga ongli yondashishga tayanish kerak, bundan tashqari, atamalarning paydo bo‘lishi yoki paydo bo‘lishiga olib kelgan hayot tarzi holatlarini aniqlagan holda atamalarni diaxroniyada o‘rganish kerak.

V.M.Leychik ham terminologiyani o‘rganishda xuddi shu yo‘nalishni ko‘rsatadi: "Kognitiv tilshunoslik usullaridan foydalanish lug‘atlarda atamalarni ushbu leksik birliklarning mazmuni, shakli va funktsional xususiyatlaridan kelib chiqqan holda tanlash imkonini beradi, leksik birliklarning tavsifida aniq ifodalanadi, bir xil sohaning boshqa birliklari bilan tizimli aloqada taqdim etiladi". [3]

Lingvokognitiv yondashuvga muvofiq, atamaning axborot imkoniyatlarini o‘zgartirishi haqida gapirish o‘rinlidir. Ushbu atamani "maxsus ma‘lumot tashuvchisi, kasbiy va ilmiy aloqa jarayoniga vositachilik qiluvchi va bilimlarni rivojlantirish samaradorligini oshiradi" deb hisoblash mumkin [4]. Demak, *personal computer-shaxsiy kompyuter* atamasiga murojaat qiladigan bo‘lsak, bu atamani global kompyuterlashtirish davridagi faoliyat sharoitlariga moslashtirish zaruratidan kelib chiqqan ma‘noning qandaydir evolyutsiya jarayonini kuzatishimiz mumkin bo‘ladi.

Qizig‘i shundaki, axborot texnologiyalari paydo bo‘lishi va xususan, kompyuter texnologiyalari shakllana boshlagan davrda hatto bu ibora ham aniq va qisman ortiqcha edi, chunki fan shakllanishining dastlabki bosqichida "computer" atamasi bugungi kunga qaraganda kengroq ma‘noga ega edi:

computer — a device that runs programs for displaying and manipulating text, graphics, symbols, audio, video, and numbers.

Bugungi kunda *computer* atamasining turli ma‘nolarini ifodalashga ehtiyoj bor: yuqorida qayd etilgan izohga zamonaviy ma‘noda *computer system* atamasi qo‘llaniladi, *personal computer* terminologik iborasi esa fanning hozirgi holati uchun juda keng ma‘noga ega (*a computer designed for use by one person at a time*), ilgari boshqa toifalarda batafsil tavsiflangan.

Shunday qilib, hozirgi vaqtda shaxsiy kompyuter turlarining quyidagi nomlari mavjud: *desktop computer, briefcase computer, corporate computer, handheld computer, pocket computer, portable computer, tablet computer, trip computer*. Yuqoridagi atamalarning har biri fanning rivojlanish jarayonida ilmiy hamjamiyat va umuman jamiyatning muayyan ehtiyojlari va talablari bilan bog‘liq holda paydo bo‘lgan va hozirgi bosqichda ma‘lum bir texnik xususiyatlar majmuiga ega bo‘lib, ularga ko‘ra ularning tegishli terminologik nominatsiyasiga mos ravishda yasaladi.

Binobarin, masalan, “*trip computer*” atamasi ma‘nosining torayishi – “navigator” kompyuterining (avtomobilning) marshruti yuqori turtki bo‘ladi. Ko‘pgina atamalar ma‘lum bir kognitiv sohani ta‘minlashdan oldin shunga o‘xshash o‘zgarish jarayonlaridan o‘tadi. Qolaversa, har qanday ilmiy va kasbiy soha evolyutsiyasi jarayonida u yoki bu fanning u yoki bu fanga oid tor tushunchalarini ifodalash uchun yaratilgan bugungi kunda mavjud atamalarning terminologik salohiyati rivojlanishda davom etadi, deb taxmin qilish mantiqan to‘g‘ri.

Shu bilan birga, terminologik ko‘rsatilgan ob‘ektning talabga muvofiq ekanligi ham muhimdir. Zero, atamaning axborot sig‘imining o‘zgarishi, avvalambor, uni qo‘llashning dolzarbligi va barcha yangi paydo bo‘lgan tushunchalarni ko‘rsatish zarurati natijasidir. Shunday qilib, atamaning kognitiv-axborot holatining o‘zgarishiga olib kelishi mumkin bo‘lgan kommunikativ faollik muhim ahamiyatga ega, chunki atama ijtimoiy mavqe manbai bo‘lgan kognitiv-kulturologik ma‘lumotlarni to‘playdi; xalqaro aloqa sharoitida atamalar xalqaro e‘tirof sifatiga ega bo‘lishi kerak. Ilmiy va kasbiy aloqa jarayonini vositachilik qilish va optimallashtirish orqali atamalar inson bilimini rivojlantirishga va dunyoning axborot sig‘imini boyitishga yordam beradi.

XULOSA

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda xulosa qilishimiz mumkinki, terminologiyani lingvokognitiv qamrovda o‘rganish maqsadga muvofiq, chunki bu turli xil soha terminologiyalarini chuqur anglash va qayta ko‘rib chiqish imkonini beradi. Shuningdek, fanda soha terminologiyasini lingvokognitiv o‘rganishda turli xil yondashuvlar va usullardan faol foydalaniladi, ulardan eng rivojlanganlari orasida o‘rganilayotgan terminologiya doirasida metaforik nominatsiya aktlarini tahlil qilish va terminologiya tizimini asosini yaratish kiradi.

REFERENCES

1. Козловская, О.Г. Когнитивные и структурно-семантические особенности морской терминологии (на материале английского и русского языков) [Текст]: дисс. ... канд. филол. наук / О.Г. Козловская. - М., 103-123 с. 2006.

2. Терминоведение [Текст] / Под. ред. Татарина В.А., Кульпиной В.Г. М.: Московский лицей, -Вып.2. -214 с. 111с. 1994.
3. Терминоведение [Текст] / Под. ред. Татарина В.А., Кульпиной В.Г. М.: Московский лицей, - Вып. 1-3. - 226 с.89 с. 1996.
4. Терминоведение [Текст] / Под. ред. Татарина В.А., Кульпиной В.Г. М.: Московский лицей, -Вып.2. -214 с. 5 с. 1994.
5. Online Dictionary of Computer and Internet Terms <http://www.netlingo.com>
6. <http://lipas.uwasa.fi/comm/termino/> [Terminology forum]
7. Abdirazzakova Sadoqat Alimbayevna. (2021). Strategies And Methods of Teaching And Learning Information Technology Terminology. *Texas Journal of Multidisciplinary Studies*, 2, 228–230. Retrieved from <https://zienjournals.com/index.php/tjm/article/view/297>
8. Абдуллаева, М. (2022). Инглиз – ўзбек бадиий таржималарида муқобил вариантни шаклланиш ва ривожланиш босқичлари. *Переводоведение: проблемы, решения и перспективы*, (1), 78–81. извлечено от https://inlibrary.uz/index.php/translation_studies/article/view/5999
9. Abdullayeva, Markhabo (2022). THE APPEARANCE OF THE TERM “EDUCATION DICTIONARY” IN WORLD LINGUISTICS IS ANALYZED. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2 (Special Issue 28-2), 48-52.
10. Rakhmanberdiyeva, Karima Saydanovna (2022). ANALYSIS OF INDEPENDENT LEARNING TECHNOLOGY IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING TO STUDENTS. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2 (3), 35-39.
11. Karima Saydanovna Rakhmanberdiyeva. FORMATION OF INDEPENDENT EDUCATION IN STUDENTS. *BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNAL*. 2022/3/4. pages 328-330.
12. AKHMEDOVA S. I. cultural, historical, scientific and economic relations”. – 2022.
13. Bakhodirovna I. S. „Use of New Pedagogical Technologies in Foreign Language Lessons“ //IJAPR, ISSN. – 2020. – С. 2643-9123.
14. HAMIDOV H. Türkçede insan ilişkileriyle ilgili deyimler //Türk Dili Dergisi. – 2002. – Т. 610. – С. 831-835.
15. Ibragimova, S. B. . (2022). Forms and Methods of Developing Students’ Foreign Language Skills during Independent Education. *Vital Annex : International Journal of Novel Research in Advanced Sciences*, 1(6), 157–160. Retrieved from <https://innosci.org/IJNRAS/article/view/695>.

16. Saodat S. THE BENEFITS OF USING CRITICAL INCIDENTS IN TEACHING LANGUAGES //Conference. PERSPECTIVES OF IMPLEMENTING INTERNATIONAL EXPERIENCE IN FOREIGN LANGUAGES TEACHING. – 2021. – T. 11. – C. 86-89.
17. Abduganiyevna, Akramxodjayeva Dilfuza. "Og'zaki nutqni o'stirishda monologik nutqdan foydalanish." *INTERNATIONAL JOURNAL OF DISCOURSE ON INNOVATION, INTEGRATION AND EDUCATION* 2.2 (2021): 205-211.
18. Akramxodjayeva DilfuzaAbduganiyevna. Talabalarida leksik kompetensiyalarni rivojlantirish.Ta'lim fidoyilari-Respublika ilmiy metodik jurnal ISSN 2180_2160. 2022/1/28. Pages 363-369
19. Ergesheva, N. T. (2021). Advanced Technology and Clil in Foreign Language Teaching. *INTERNATIONAL CONFERENCE ON MULTIDISCIPLINARY RESEARCH AND INNOVATIVE TECHNOLOGIES*, 2, 145–147. Retrieved from <http://mrit.academiascience.org/index.php/mrit/article/view/112>.